

Research Paper

'नवी मळवाट' कविता संग्रहातील मार्क्सवाद

प्रा. नारायण शिवशेठे

मराठी विभाग

पानसरे महाविद्यालय अर्जापूर

ता. विलोली जि. नांदेड.

प्रस्तावना :-

नवकवींच्या पहिल्या पिढीतील महत्त्वाचे कवी कादंबरीकार आणि समीक्षक म्हणून प्रा. शरच्चंद्र मुक्तिबोध यांना ओळखले जाते. मुक्तिबोधांचा 'नवी मळवाट' हा पहिला कवितासंग्रह १९४९ मध्ये प्रकाशित झाला आणि यांत्रिक कवितासंग्रह १९५७ मध्ये त्यानंतरच्या त्यांच्या कविता विविध नियतकालिकांतून विखुरलेल्या राहिल्या आहेत. त्यांचा सत्याची जात हा तिसरा कविता संग्रह आहे. १९५७ नंतर मुक्तिबोधांची कविता संकलित रूपात उपलब्ध झाली आहे. ती यशवंत मनोहर संपादित 'मुक्तिबोधांची निवडक कविता' या संग्रहानेच. या संग्रहात 'नवी मळवाट' मधल्या २८ कविता समाविष्ट केले आहेत. 'नवी मळवाट' ची दुसरी आवृत्ती देखील नव्या प्रस्तावनेसह प्रकाशित झाली ती १९६४ मध्ये मात्र यशवंत मनोहर आणि साहित्य अकादमी यांनी मुक्तिबोधांची निवडक कविता वाचकांना उपलब्ध करून दिली.

मुक्तिबोधांच्या कवितेतून साम्यवादी विचारधारा प्रवाहित झालेली स्पष्ट दिसते. परंतु याचा अर्थ मार्क्सएंगल्स - लेनिन यांच्या गद्य लेखनाचा कवितेतून झालेला आविष्कार या दृष्टीने मुक्तिबोधांच्या कवितेकडे पाहणं बरोबर ठरणार नाही. साहित्यात वास्तवाचं प्रतिबिंब पडतं त्याचप्रमाणे साहित्यातून विचारप्रणालीचा आविष्कार होतो हे खरं आहे. मात्र विचारशील लेखक कवीच्या मनात जे प्रतिबिंब आधी पडत आणि त्याच्या चिंतनशीलेतून वास्तवाला आकार मिळतं तसेच विचारसरणी किंवा प्रणालीचं विश्लेषणासाठी सहाय्य झालेलं असतं एखाद्या संहितेचा प्रयोग यात संहिता आणि प्रयोग यांचा जो संबंध असतो. तोच विचारप्रणाली आणि साहित्य यांचा संबंध असतो. कोणताही अनुभव कोणताही विचार लेखक कवीच्या मज्जनातील कियेमधून जात असतो. त्यामुळे वास्तवाला आणि विचारप्रणालीला साहित्यरूप प्राप्त झालेलं असतं. मार्क्स यांनी समाज ही 'संहिता' वाचली आणि त्यांना त्या वाचनात 'लक्षण' आढळले त्यावर त्यांनी व्याधीचं स्वरूप सांगितलं आणि तिचं निराकरण करत येईल. याची उपाययोजना सांगितली. मुक्तिबोधांनी मार्क्स यांच्या या 'वाचनाचा' स्वीकार केला आणि येथल्या समाजाच वाचन केलं या दृष्टीने त्यांच्या कवितेकडे पाहिल्या मार्क्सवादी दृष्टीने केलेलं पहिलं आणि मूलभूत आकलन म्हणून त्यांच्या कवितेकडे पाहता येईल. परंतु ती कविता आहे हे आपण विसरता कामा नये. मार्क्स यांच्या समाजवाचनात मुक्तिबोध यांचाही समाज. वाचन मिसळलं आहे. आणि त्यातून त्यांची कविता आकारास आली आहे. 'काव्य' या कवितेत त्यांनी म्हटले आहे.

“जीवनाविषयी

नव्हे

प्रत्यक्ष जीवनच

तसे काव्य”

यातला 'जीवनाचा' हा शब्द महत्त्वाचा आहे. 'जीवन किंवा विचारप्रणाली' नव्हे जीवनाच्या आकलनासाठी या गोष्टी असतात. शिवाय काव्यात जीवन जसंय तसं येत नाही. कवी त्या जीवनाच्या एकूण रूपाचा अर्थाचा शोध घेत असतो. त्याला 'उत्थानाचे उधळते' तेजो मेघ' दिसतात तसेच 'पतनाचा कोसळता' काळेख ही दिसते. मुक्तिबोधांची मार्क्सवादी असूनही साम्यवादी शासन आणि समाजप्रणालीच्या चौकटीत बंदिस्ता झाले नाहीत. हे त्यांच्या कवितेचं मोठ यश होय.

शरच्चंद्र मुक्तिबोधांना मार्क्सवादी कवी मानले जाते काही एका विशिष्ट काळापर्यंत लिहिल्या गेलेल्या त्यांच्या कवितेच्या संदर्भात आणि काही प्रमाणात तत्त्व ज्याही ते खरे आहे. या साध्य विधानाचा अर्थ विशिष्ट काळानंतर मुक्तिबोधांची कविता मार्क्सवादापासून दूर गेली. वैचारिक दृष्ट्या ती मार्क्स

वादविरोधी विचाराच्या छावणीत गेली आणि प्रारंभा पासूनही सर्वच मार्क्सवादी चिंतनाचे काटे कोर पालन या कवितेने हेल नाही असा आहे. अर्थात “कलावंताचा संबंध मानवी जीवनाच्या मुख्य दुखांशी असतो. तो जसा संकुचित जाणवांचा असू शकणार नाही. उलट कलावंताची साक्ष विचारप्रणाली नाही मोलाची वमहत्त्वाची मानवी लागेल.” हे मुक्तिबोधांचे म्हणणे महत्त्वाचे आहे. आणि ते आपण समजू शकतो. पण प्रणाली पीडित असणे आणि प्रणाली विरोधी जाणे तपशिलाची आंधळी अनुकृती व तत्त्वाचा डोळस पाठपुरावा या दोन गोष्टी वेगवेगळ्या आहेत. प्रणालीपीडित होणे हे कलेच्या आणि प्रत्यक्ष जीवनात दृष्टीनेही वाईट तसे तत्त्वांनी सूचित होणाऱ्या दिशेला छंद देणाऱ्या त्या दिशेवर फुल्या मारणाऱ्या तत्त्वांच्या दिंडीत सामील होणे हेही जीवन आणि कविता या दोन्ही दृष्टींनी विघातकच ठरते. मुक्तिबोधांच्या कवितेत शेवटी हे घडते म्हणून मुक्तिबोध मार्क्सवादी कवी आहेत हे त्यांनी एका विशिष्ट काळात लिहिलेल्या कवितेच्या संदर्भात आणि तत्त्वदृष्ट्याही काही प्रमाणातच खरे आहे अशा आशयाचे विधान वर केले आहे.

अर्थात मार्क्सवादाच्या तत्त्वकक्षेत असणाऱ्या मुक्तिबोधांच्या कवितेचे स्वरूप आपण लक्षात घेऊ शकतो. स्वतः मुक्तिबोधांनी जीवनपरिवर्तनाची कविता लिहिली आहे आणि जीवन परिवर्तनाचे शास्त्र म्हणून समाजवादाची निवड त्यांनी सांगितली आहे.

शरच्चंद्र मुक्तिबोधांनी समाजात आमूलाग्र परिवर्तन घडवू शकले अशा कवीची आणि कवितेची प्रेरणादायक चित्रे आपल्या कवितेतून रेखाटली. समाजकांती करू शकणारी कविता कशी असावी आणि नव्या समाजाचे ज्वलज्वहाळ ध्येय वाळगणारा कवी कसा असावा या संबंधीचे चिंतन मुक्तिबोध आपल्या कवितेतून करतात.

“नव्या छंदाच्या डफावरती सूर्ययुगाचे प्रदीपागीत सूर्ययुगाचे नवीन नाते नवीन प्रीति नवीन रीत (नवी मळवाट पृ. ९३)

अशी मुक्तिबोधांची कविता मराठी कवितेच्या रंगमंचावर कडकडाट करितच प्रवेशली.

कवी केशवसुतानी समूहाशीच आपले नाते जोडले आहे. 'उठा उठा बोधा कमरा मारा किंवा लढत मरा किंवा 'जुने जाऊद्या मरणालागुनि' ही सर्वच भाषा केशव सुतानी समाजाला उद्देशूनच वापरली आहे. केशव सुतांचे समतेच विरोधकांशी युद्ध आहे पण केशव सुत मार्क्सवादी कवी नव्हते. मुक्तिबोधांच्या कवितेमागे मार्क्सचे विरोध विकासवादी तत्त्वज्ञान आहे. ही शक्ती होऊन ही कविता या सुरुवातीच्या काळात उफाळून येते आहे.

“प्रत्येकाचा 'मी' हा आता 'आम्ही' जाडलेला आहे. यातनांच्या भुई मध्ये विश्वास पेरला आहे”

Please cite this Article as : प्रा. नारायण शिवशेठे, 'नवी मळवाट' कविता संग्रहातील मार्क्सवाद : Golden Research Thoughts (March ; 2012)

(नवी मळवाट पृ. ९४)

“समष्टीचे रक्त तुझ्या धमन्यात प्रवाहित समष्टीच्या चैतन्याने तुझे प्राण प्रकाशित”

(नवी मळवाट पृ. ६९)

असे समूहाशी लोकजीवनाच्या उफळत्या रक्ताशी मुक्तिबोधांचे नाते आहे . त्यामुळे त्यांना भोवतीचे दुःख दिसत आहे .

“दिसती लाल ज्वालेचे नद
महावेगाने धावताहेत
. . . . होणार आहे आता पहाट”

(नवी मळवाट पृ. ९२-९३)

असा दुःखातून कांतीचा वणवा फुलणार आहे . ही जाणीव कवी प्रभावीपणे मोडतो . या दुःखांशी कवी आवले रक्ताचे नाते मोडतो . त्यांच्या संघर्षातच स्वतःला सामील करून घेतो .

“माझे जीवन संघर्षरत
संघर्षातच पूर्ण जिवंत”

(नवी मळवाट पृ. ७३)

हा संघर्ष कवीला शक्ती देतो . मार्क्सवादी कांती उफळताना तो पाहतो . यातून त्याला दुःखाची शक्ती आक्रमक होताना दिसते . हे सर्वत्र दिसते . आणि आजचे स्वप्न उधाचे वास्तव होईल

(नवी मळवाट पृ. १२)

याची खात्री मार्क्सवादच कवीला देतो . त्यातून
“हुरशार रे ॐ जन्म घेते काहीसे नवीन
प्रचंडशी जनशक्ती जिंके या मधुना”

(नवी मळवाट पृ. १२)

“ उद्या कोवळ्या लाल पानांत रत्न नूतन कोटि कोटिश शरीरातून
नाड्यांमधून नयनातून हृदयातून धावू लागेल प्रकाशतन्व ॐ”

(नवी मळवाट पृ. ९३)

याप्रकारे नवी पहाट उगवत असल्याची व युग दुर्भंगून नवे सत्य जन्माला येत असल्याची खात्री कवीला आहे . इथपर्यंत मुक्तिबोधांची कविता मार्क्सवादाशी त्यातील वर्ग संघर्षाशी आशावादाशी अत्यंत प्रामाणिक आहे . ती वर्ग मानते . पीडितांच्या वियजावर तिचा भरोसा आहे .

शरच्चंद्र मुक्तिबोधांच्या काव्यजीवनाचा पूर्वार्ध मार्क्सवादाने प्रभावित झालेला आहे . त्या प्रभावातून त्याची चिंतनशील अशी समाजकांतीची कविता जन्माला आला आहे . पण काव्यजीवनाच्या उत्तरार्धात मात्र मुक्तिबोध मार्क्सवादाशी फारकत घेतात . मार्क्सवादाशी फारकत घेऊन ने जडवादी स्वच्छ दत्तावादाची संगतही गमावून वसतात .

संदर्भ :

१. शरच्चंद्र मुक्तिबोध 'नवी मळवाट' मुंबई दु. आ . १९६४ .
२. डॉ . यशवंत मनोहर 'मराठी कविता आणि आधुनिकता आवेडकर धम्म प्रकाशन नागपूर
प्र . आ . १९९३ .
३. वसंत अंवाजी डहाळे - 'कवितेविषयी' स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद
प्र . आ . १९९९ .